

Nadir İSMAYILOV
BDU-nun dosenti, pedaqoji elmlər namizədi

KİTABXANA-İFORMASIYA RESURLARININ YERLƏŞMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ TƏCRÜBİ MƏSƏLƏLƏRİ

Müasir kitabxanaşünaslıq və bibliografiyaşünaslıq elmləri qarşısında duran prioritet istiqamətlərdən biri də ölkənin, onun ayrı-ayrı regionlarının kitabxana landşaftının öyrənilməsi və informasiya resurslarının palitrasını müəyyən etmək, məskunlaşmanın dayaq karxaslarında kitabxana-informasiya sistemlərinin yerləşməsi vəziyyətinin təhlili əsasında əhalinin informasiya təminatının təkmilləşdirilməsinin yollarını müəyyən etməkdən ibarətdir.

Azərbaycan tarixən kitabxana landşaftının zənginliyi ilə seçilən regionlardan biridir. Əgər, dünya əhalisinə yarım milyon kitabxana xidmət göstərirsə, (6,s.125) Azərbaycan Respublikasında 12 mindən çox kitabxana-informasiya müəssisəsi fəaliyyət göstərir. (1 s.6) Bu da dünya kitabxana resursunun 2,4%-ni təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının kitabxanalarının informasiya resursları hal-hazırda 150 milyona qədər çap vahidi ilə ölçülür. Ölkə əhalisinin 9 milyon olduğunu nəzərə alsaq hər 750 nəfərə 1 kitabxana, hər nəfərə isə təqribən 16,6 çap vahidi düşdüyü müəyyənləşir. Eyni zamanda bütövlükdə ölkə üzrə, həmçinin ayrı-ayrı regionlarda kitabxana-informasiya resurslarının düzgün yerləşdirilməsi və ondan səmərəli istifadə olunmasının tədqiq edilməsi aktuallıq kəsb edir. Ölkənin bibliografik informasiya mərkəzlərinin istehsal etdiyi informasiya resursunun ilkin sənəd kütləsinin axınıni əks etdirməsi üzrə inkişaf meyllərinin öyrənilməsi nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, bibliografik informasiya ehtiyatının inkişaf səviyyəsi cəmiyyətin informasiya tələbatına əsasən cavab verir.

Kitabxana-informasiya ehtiyatlarının (6,c.30) yerləşdirilməsində müxtəlif amillər rol oynayır. Buraya kitabxana şəbəkələrinin quruluşunu müəyyən edən, kitabxana-informasiya ehtiyatlarının ayrı-ayrı sahələrinin konkret yerləşdirilməsinə təsir edən amilləri, müxtəlif səviyyəli ərazi-kitabxana sistemlərinin təşkili amillərini aid etmək olar.(8, c.6-9)

Amil dedikdə, hər hansı bir prosesin və ya hadisənin hərəkətverici qüvvəsi, onun ayrı-ayrı xüsusiyyətlərini və ya xarakterini müəyyən edən səbəblər nəzərdə tutulur. Kitabxana-informasiya ehtiyatlarını yerləşdirilməsi və kitabxana işinin ərazi baxımından təşkili amilləri kimi bir

mənali olmayan məkan şəraiti və bu ehtiyatların məcmusu qəbul edilmişdir. Kitabxana obyektinin, obyektlər qrupunun, sahə və ya regionun kitabxana-informasiya sahəsinin strukturunun konkret olaraq ərazicə yerləşdirilməsi nöqtəyi-nəzərdən yuxarıda qeyd olunan amillər məcmusunun istifadəsilə kifayət qədər rəasional nəticələr əldə etmək olar. Adətən kitabxanaşünaslıqda amillərin tərkibinə aşağıdakıları aid edirlər:

- 1) iqtisadi-coğrafi xüsusiyyətləri;
- 2) demografik amillər;
- 3) əhalinin yerləşdirmə sistemi;
- 4) nəqliyyat strukturu;
- 5) təbii şərait və s.

Kitabxana-informasiya ehtiyatlarının yerləşdirilməsinə təsir edən əsas amil isə inzibati-ərazi amili sayılır. Belə ki, ərazi öz növbəsində yalnız ixtisaslaşması ərazinin tələblərinə cavab verən kitabxanaları deyil, bütün kitabxanaları əhatə edir. Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər, bazar iqtisadiyyatı yerləşdirmənin qanunauyğunluqları, prinsip və amillərinə ciddi təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikasında kitabxana-bibliografiya resursunun inkişafında istiqamət diqqəti cəkb edir. Birincisi paytaxt və digər şəhərlərdə formalaşmış kitabxana resursları, ikincisi, mərkəzdən uzaq region və digər kiçik yaşayış məntəqələri.

Kitabxananın yerləşdirilməsinin başlıca məqsədi digər kitabxanaların fəaliyyəti şəraitində cəmiyyətin informasiya tələbatlarının daha tam şəkildə ödənilməsinə kömək göstərməkdən ibarətdir. Bu məqsəd kitabxana işinin ərazicə təşkilinin və inkişafının başlıca vəzifələriylə uyğun gəlir. İnzibati amirlik sistemi şəraitində kitabxanaların bu və ya digər regionun ərazisində yerləşdirilməsi haqqında qərar qəbul edən şəxslərin dairəsi məhdud və nisbətən eyni idi. Kitabxanaların yerləşdirilməsinin mövcud olan prinsipləri nazirliklər və müəssisələr, idarələr qismində mərkəz üçün əsas sayılırdı və ərazinin aşkar passivliyini şərtləndirdi. Ərazi bu prosesdə yalnız sınaq meydanı kimi çıxış edirdi.

Müasir dövrdə isə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafını nəzərə alan yeni prinsiplərin elmi cəhətdən əsaslandırılmasına zərurət yaranmışdır. Dəyişən vəziyyət səhmdar cəmiyyətlərin, konsernlərin, assosiasiyaların, firmaların, ərazi sakinlərinin (əhali, müəssisənin yerli özünü idarə etmə orqanları və s.) maraqlarının dəqiq əsaslandırılmasına uyğun gəlir. Birincilər (sahibkarlar) kitabxananın yerləşdirilməsiylə bağlı məsələnin

həlli zamanı ilk növbədə iqtisadi maraqları rəhbər tuturlar, ikincilər isə (ərazi sakinləri) əhalinin mənəvi sorğularının (mədəni, mənəvi) səmərəli ödənilməsində maraqlıdırlar (burada sosial məqsədlər nəzərdə tutulur).

Məlumdur ki, kitabxana şəbəkəsinin yerləşdirilməsi əhalinin sayı və sıxlığı, yaş həddi, ailə vəziyyəti, təhsili, eləcə də sosial-peşəkar qruplara mənsubluğu kimi göstəricilər sistemi ilə sıx bağlıdır. Bu göstəricilərin kitabxana işinin təşkili xüsusiyyətləriylə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsi, kitabxananın inkişafının xarakteri və şəraitindəki dəyişiklikləri izləməyə imkan verir.

Kitabxananın yerləşdirilməsinə (və sayına) əhalinin sıxlığının, konkret ərazidə əhalinin məskunlaşma dərəcəsi kimi göstəricilərin çox böyük təsiri vardır. Əhalinin yüksək sıxlığı, yaşayış məntəqələri şəbəkəsi, onların bir-birinə bağlılığı informasiya mühitinin zənginliyini, kənd sakinlərinin şəhər kitabxana şəbəkəsindən istifadə etmə imkanlarını müəyyənləşdirir.

Belə bir faktı qeyd etməliyik ki, bütün bəşəriyyətin 70%-dən çoxu qurunun cəmi 7%-ni əhatə edən sıx məskunlaşma arealında yaşayır. (5, s 237)

Azərbaycan Respublikasında isə son 100 ildə əhalinin sayı 5 dəfəyədək artmış, əhalinin sıxlığı hər kv.km-ə 103 nəfər düşür. (3, s. 29)

Kitabxana xidməti kitabxanaları vahid sistemdə birləşdirərək getdikcə daha geniş əhatəli şəkil almağa başlayır. Ərazinin az öyrənilməsi, rabitə və digər əlaqə vasitələrinin normal olmaması, yaşayış məntəqələrinə çatmaq imkanının çətinliyi, onların bir-birindən, eləcə də mədəniyyət mərkəzlərindən uzaq olması daha çox qapalı kitabxana sisteminə xarakterikdir. Qapalı kitabxana sistemi bir yaşayış məntəqəsi üçün nəzərdə tutulduğuna görə kitabxanaların orta həcmi azalır və daha çox yüksək keyfiyyətli və yüksək səviyyəli kitabxana xidməti növləri idi.

Kitabxanaların yerləşdirilməsi zamanı təbii şəraiti də nəzərə almaq olmaz. Məsələn, ölkəmizin ərazisindəki kəskin iqlim şəraiti (qar yığımı, möhkəm şaxtalar və küləklər) əraziyə çatmaq imkanı, kitab təminatı, kitabxana sahəsi kimi anlayışlara başqa cür yanaşmağa vadar edir. Burada kitabxananın əhaliyə yaxın olması birinci dərəcəli məna kəsb edir.

Kitabxananın yerləşdirilmə prinsiplərinin reallaşdırılması hər bir konkret halda əhalinin imkanları və şəraitinin nəzərə alınması ilə həyata keçirilməlidir. Təbiidir ki, hər bir yaşayış yerinin özünün fərqli, bən-

zərsiz xüsusiyyətləri vardır. Məhz onlar kitabxanaların yerləşdirilməsi zamanı əsas məsələlərin həllini müəyyənləşdirmiş olurlar.

Müasir tədqiqatlarda yaşayış məntəqələri aşağıdakı kimi fərqləndirilir:

- mərkəzi regionlar;

- məntəqələr;

- aqlomerasiya, kiçik şəhər əhalisi (50 minə yaxın), orta şəhər əhalisi (50-100 min), böyük şəhər əhalisi (500 mindən yuxarı).(9,c.61)

Ümumiyyətlə, şəhər-mürəkkəb sosial-iqtisadi hadisə olub bəşər mədəniyyəti tarixinin mühüm tərkib hissəsidir. Belə ki, 1800-cü ildə Yer kürəsinin əhalisini 3%-ə yaxını, 1850-ci ildə 6.4%, 1900-cü ildə isə 19.6%-i şəhərlərdə yaşayırdı. Bu rəqəm 1800-cü ildən 2000-ci ilədək təqribən 18 dəfə artaraq 51.2%-ə çatmışdır.

1800-cü ildə dünyada milyondan çox əhalisi olan təkcə 1 şəhər var idisə, 2000-ci ildə onların sayı 320-dən çox olmuşdur.(5 S.293-294)

Planlaşdırma struktur tipinə görə yaşayış məntəqələri: mərkəzi (məs: Bakı), kiçik ərazilərdə yerləşdirilmiş (bunlar çoxdur) şəhərlərə, ərazi xüsusiyyətlərinə görə isə kompakt, ayrılmış və əlaqəsi kəsilmiş məntəqələr fərqləndirilir. Yaşayış məntəqələrin struktur elementlərinə gəldikdə isə şəhərdaxili rayonlar, kvartallar, mikrorayonlar, funksional zonaları (parklar, istirahət mərkəzləri və s.) qeyd etmək olar. Yaşayış məntəqələri və kitabxanaların yerləşdirilməsi özlüyündə funksional olaraq kitabxana-informasiya resurslarının ərazicə təşkili formasını şərtləndirir və xarakterizə edirlər.

Kitabxana-informasiya resurslarının yerləşdirilməsinin ən mühüm səciyyəvi cəhətlərindən biri onun mühitlə əlaqəsidir. Daxili və xarici mühitin bütün elementlərinin tarazlığı yerləşdirmənin kitabxana-informasiya potensialı və onun səmərəliliyi təşkil edilir. Yerləşdirmənin uğurlu olmasının əsas şərtlərini kitabxananın daxilində deyil, ondan kənarında, yəni kitabxana obyektinin nə dərəcədə xarici mühitə uyğunlaşmasında axtarmaq lazımdır.

Yerləşdirmənin bu və digər forması kitabxanaların miqdarına və onların şəhərin ərazisində yerləşdirilmə formalarının seçiminə təsir göstərir. Yerləşdirmənin xarakteri, məsələn, əhalisi az olan şəhərdə, daha çox əhalisi olan şəhərlə müqayisədə nəyə görə çoxlu sayda kitabxananın olmasını izah edir. Uzun və dar şəhərin kompakt yerləşdirilmiş şəhərlə müqayisədə daha çox kitabxanası olacaqdır, çünki kitabxana sistemində kütləvi kitabxanalar çoxlu sayda əhaliyə xidmət göstərə bilər. Birinci

haldə ikinciyə nisbətən kitabxana şəbəkəsinin daha kiçik hissələrlə yerləşdirilməsi tövsiyə olunur.

Kitabxana şəbəkələrinin yerləşməsinə təsir edən amillərdən biri də əhalinin sıxlığıdır. Məsələn, Rusiya Federasiyasında əhalinin orta sıxlığı 1 kv.km-ə 8.6 nəfər düşür. Ancaq Rusiya əhalisinin 80%-ə qədəri Avropa hissəsində və Uralda yerləşir ki, bu da Rusiya ərazisinin 25%-ini təşkil edir. Burada əhalinin sıxlığı məskunlaşmanın orta göstəricisindən ≈ 4 dəfə çoxdur (hər 1 kv.km -36.7 nəfər).

Eyni zamanda Sibir və Uzaq Şərq regionu Rusiya ərazisinin 74.6%-ini, əhalisinin isə 21.4%-ini təşkil edir. Ölkə üzrə əhalinin orta sıxlıq göstəricisindən burada sıxlıq 3.4 dəfə aşağıdır.

Azərbaycan Respublikasında kitabxana-bibliografiya resurslarının inkişafında iki istiqamət diqqəti cəlb edir: birincisi, paytaxt və digər iri şəhərlərdə formalaşmış kitabxana resursları, ikincisi, mərkəzdən uzaq regionlar.

Azərbaycan Respublikasında isə 1 kv.km-ə düşən əhalinin sıxlığı 103 nəfər təşkil edir. Abşeron iqtisadi rayonu isə ölkə ərazisinin 6.4%-ni təşkil edir və respublika əhalisinin 28.6%-i bu ərazidə məskunlaşmışdır. Qalan 93.6% ərazidə isə əhalinin 71.4% yaşayır.

Abşeron iqtisadi rayonunda əhalinin sıxlığı ölkə üzrə müqayisədə ≈ 4 dəfə yüksəkdir.

İqtisadi rayonda əhalinin sıxlığı orta respublika göstəricisindən yüksək olmaqla 139 nəfər təşkil edir. Göründüyü kimi Bakı da daxil olmaqla Abşeron iqtisadi rayonunda ölkənin əsas iqtisadi, mədəni və infrastruktur potensialı cəmlənmişdir. Bütün resursların, o cümlədən kitabxana-informasiya resurslarının da ölkə üzrə səmərəli yerləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Kitabxana şəbəkəsinin yerləşdirilməsinə şəhərin təsərrüfat və istehsalat profili də çox mühüm təsir göstərir. Neft, qaz yataqlarının olduğu ərazilərdə, yəni mədən rayonlarında şəhərlər daha çox uzadılmış forma-ya malik olurlar. Belə ki, mədən işçiləri qəsəbəsi bir qayda olaraq yataqların yanında cəmləşir. Ona görə də elə şəhərlərdə kitabxana şəbəkəsi o qədər də böyük olmayan kiçik kitabxanalardan (filiallardan) ibarət olur.

Əhaliyə daha yaxşı xidmətin göstərilməsinə şəhərin ərazicə kitabxana xidməti rayonları adlanan hissələrə ayrılması kömək edir. Kitabxananın rayonlara ayrılması ayrı-ayrı yaşayış rayonları arasında uyğunsuzluğun, mərkəz və onun ətrafına xidmətin göstərilməsindəki qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılmasına imkan verir. Böyük şəhərlərdə

kitabxanaların rayonlaşdırılması kitabxana şəbəkəsinin səmərəli qurulması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu təcrübə daha çox XX əsrin 60-70-ci illərində inkişaf edərək, 3 mərhələdə həyata keçirilmişdir: a) şəhərin və şəhər əhalisinə kitabxana xidmətinin əvvəlcədən öyrənilməsi; b) hər yaşayış rayonunda kitabxana xidməti rayonlarının təşkili və kitabxananın yerləşdirilməsi üçün yerlərin müəyyən edilməsi; c) hər rayonda kitabxanadan istifadəyə cəlb edilməsi üçün sakinlərin uqotunun aparılması.

Şəhərin əvvəlcədən öyrənilməsi bütünlükdə onun xarakteristikasını verməyə, kitabxanaların yerləşdirilməsinə təsir göstərən daha vacib amilləri nəzərə almağa imkan verir. Lakin bununla kifayətlənmək olmaz. Belə ki, kitabxana şəbəkəsinin rəasional ərazi təşkili üçün şəhərin xəritəsi öyrənilərək ayrı-ayrı yaşayış rayonlarının xüsusiyyətləri aydınlaşdırılır. Nəticədə şəhəri nisbətən xüsusi rayonlara ayıraraq, onların hüdudlarında sonrakı kitabxana rayonlarını reallaşdırmaq mümkün olur.

Kitabxana rayonlarına şəhərin müasir vəziyyəti, eləcə də onun və ayrı-ayrı rayonların inkişaf perspektivi nöqtəyi- nəzərdən baxmaq lazımdır. Şəhərin böyüməsi prosesində nəinki kitabxanaların sayı artır və funksiyaları mürəkkəbləşir, həmçinin yerləşdirilməyə olan tələblər də dəyişir. Əgər kitabxanalar o qədər də böyük olmayan şəhərdə rahat yerləşmişdirsə, onun əhalisinin və ərazisinin artmasıyla kitabxanaların yerləşdirilməsi də dəyişmiş olacaqdır. Əks halda yeni yaşayış rayonlarının əhalisi getdikcə kütləvi kitabxanalardan uzaqlaşacaq və şəhər oxucularına kitabxana xidməti pisləşəcəkdir. Hazırda yaşayış rayonları və kitabxana şəbəkələrinin inkişafındakı uyğunsuzluq əslində vahid proses olan yaşayış binalarının və kütləvi kitabxanaların yerləşdirilməsinin müxtəlif təşkilatlar tərəfindən planlaşdırıldığına dəlalət edir.

Kitabxana işinin inkişaf dərəcəsinə 10 min nəfərlik əhaliyə düşən kitabxanaların say göstəricisi əks etdirir. Bütünlükdə belə təxmin etmək olar ki, kitabxanaların sayı çox olduqca, əhalinin də (xüsusilə kənd yerində) onların xidmətlərindən istifadə imkanları genişlənilir. Lakin, digər tərəfdən, bu kitab fondunun və maddi vəsaitlərin dağıdılmasına və kitabdan qeyri-rasional istifadəyə gətirib çıxarır. Ona görə də kitabxana şəbəkələrinin yerləşdirilməsinin, informasiya resurslarının bir yerə toplanmasının optimal variantı tapılmalıdır ki, həm dövlət vəsaitinin itkisinin minimuma endirilməsinə, həm də əhalinin kitabxana xidmətindən istifadə zamanı yaranan vaxt itkisinin aradan qaldırılmasına nail

olmaq mümkün olsun. Bu, bir sıra amillərin, o cümlədən yerli şəraitin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, 10 minlik əhalinin kitabxana təminatına ehtiyacı əhalinin yerləşdirilməsinin pisləşməsilə əlaqədar olaraq artır. Əhalinin kitabxana ilə təminatı isə öz növbəsində tez-tez dəyişmə meyllərinə malikdir: əhalinin yerləşdirilmə şəraiti pis olduqca, az sayda əhali yaşayış yerləri üzrə stasionar kitabxanalarla təmin olunurlar. Məsələnin bu cür quruluşu nadir istifadə olunan və ya ümumiyyətlə yeni olan göstəricilərin cəlb edilməsini tələb edir; rayon (şəhər) üçün məntəqələr arasında olan məsafə; bir kitabxana tərəfindən xidmət edilən ərazinin orta radiusu; yaşayış yeri üzrə kitabxana ilə təmin edilən əhalinin xüsusi çəkisi kitabxana ilə təmin olunan məntəqələrin xüsusi çəkisi və s. Deməli, əhalinin yerləşdirilməsi və onların kitabxanalarla təmin edilməsi – bu iki amil kitabxanaların yerləşdirilməsində çox mühüm rol oynayır.

Kitabxanaların şəhərdə yerləşdirilməsi də iki amillə müəyyən edilir. Birinci, kitabxanaların şəhərin ərazisində yerləşdirilməsi; ikinci isə “ev – iş” marşrutunun uyğunluğu ilə. Bu amillər əsasında kitabxanaların yaxınlıqda yerləşdirilməsi tipologiyasını vermək olar:

1) Əlverişli yerləşdirmə (dislokasiya): istər işdən, istərsə də evdən yaxın kitabxanaya qədər olan məsafə minimaldır;

2) Kitabxanaların əlverişsiz, qeyri-münasib yerləşməsi: göstərilən hər iki məsafə maksimaldır;

3) Yaxın kitabxanaların bir qədər əlverişli yerləşdirilməsi (evdən məsafə - minimal; işdən isə maksimaldır);

4) Bir qədər qeyri- münasib yerləşdirmə (evdən məsafə- maksimal, işdən isə - minimal).

Müasir kitabxana təcrübəsində bir qayda olaraq, məsafənin kitabxanalardan istifadənin intensivliyinə təsiri az nəzərə alınır. Bununla belə göstərilən amil digər şəraitlərdə kitabxananın işinin əsas göstəricilərinə çox güclü təsir göstərir. Məsələn, oxucuların sayına, kitab verilişinə və s. Belə ki, əhalinin yaşayış və iş yerindən kitabxanaya qədər olan məsafənin artmasıyla oxucuların sayı aşağı enir. Məsələn, məsafə 1 km olduqda oxucuların sayı tədricən aşağı düşürsə, məsafə 3 km-dən o yana olduqda isə kütləvi kitabxana oxucularının miqdarı kəskin sürətdə azalır.

Kitabxanalardan istifadənin intensivliyinə kitabxanaların yaşayış rayonları ilə nəinki piyada, həmçinin nəqliyyat əlaqələri, bundan əlavə

onların kitab fondlarının həcmi də təsir göstərir. Lakin bu göstəricilər, amillər heç də həmişə nəzərə alınmır.

Qeyd etmək lazımdır ki, kitabxanaların sayı və onların yerləşdirilməsi kitabxana xidmətinin səviyyəsi haqqında tam təsəvvür əldə etməyə kifayət etmir. Belə ki, aparılan tədqiqatlardan məlum olmuşdur ki, kitab fondunun həcmi əhalinin kitabxanadan istifadəyə cəlb olunması üçün ən vacib şərtlərdən biridir. Kitab fondunun hesabını kitabxananın xidmət etdiyi və aid olduğu rayonun kateqoriyasından (şəhər, şəhər inzibati rayonu, mikrorayon və s.) asılı olaraq fərqli aparmaq lazımdır. Rayonun kateqoriyasından asılı olaraq isə kütləvi kitabxanaları 3 qrupa bölmək olar: ümumşəhər, rayon və yerli təyinatlı kütləvi kitabxanalar. Kütləvi kitabxanaların bu cür təsnifatı – xidmət olunan rayonun təyinatından və həcmindən asılı olaraq, əhalinin kitab təminatının fərqli normalarının tətbiq etməklə kitab fondunun həcmi təyin etməyə imkan verir. Əhalinin sayı azaldıqca kitab təminatı göstəricisi artmalıdır. Fondların regionlarda yerləşdirilməsinin optimallaşdırılması məsələsinin həlli - əhalini sayı, oxucuların miqdarı, kitab verilişinin və fondun (Ə-O-V-F) həcmi arasındakı əlaqə formasının mütəmadi olaraq müəyyənləşdirilməsi şəklində mümkündür.

Kitabxanaların fəaliyyəti kadrların mövcudluğu, onların peşəkar hazırlığı, təcrübəsiylə müəyyən edilir. Kitabxana kadrlarının bir-birinə bağlı iki xarakteristika qrupu fərqləndirilir: 1) regionların kitabxana kadrları ilə (10 minlik əhaliyə) təminat səviyyəsi; 2) kadrların tərkibinin kitabxana xidməti səviyyəsinə təsir dərəcəsi. Aparılan təhlil göstərdi ki, ştatın həcmi birbaşa olaraq əhalinin kitabxana xidməti ilə təmin edilmə dərəcəsinə, oxuculara xidmətin səviyyə və keyfiyyətinə təsir göstərmir. Bir sıra hallarda az saylı kitabxanaçılara çoxlu oxucu düşür. Aparılan tədqiqatlardan o da məlum olmuşdur ki, kadrların ixtisasartırmalarını həyata keçirən metodiki mərkəzlərin yaxşı işlədikləri yerlərdə kitabxanaların iş göstəriciləri də yüksək olur.

Müasir iqtisadi münasibətlərlə əlaqədar, onu da qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda kitabxanaların cəlbediciliyi və rahatlığı da aktualıq kəsb edən məsələlərdəndir. Təcrübə göstərir ki, kitabxanaların reytingi onların texniki təchizatından, oxucuların informasiya tələbatlarının nə dərəcədə dolğun və diqqətli ödənilməsindən və b. amillərdən çox asılıdır.

Kitabxanaların rəasional yerləşdirilməsinin prinsip və amillərinin təcrübə olaraq həyata keçirilməsi əhalinin nəinki şəhərdə, regionda,

eləcə də hər bir məntəqədə, kənddə və s. bütün kitabxanaların kitab fondundan səmərəli istifadəsini təmin etməlidir.

Buna görə də əhaliyə kitabxana xidmətinin inkişafının perspektivli ərazi proqramlarının işlənməsinin vaxtı gəlib çatmışdır. Bu istiqamətdə Azərbaycan Respublikasında iki mühüm dövlət proqramı qəbul edilmişdir və müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Proqramların işlənməsi zamanı kitabxanaların sayı, kitab fondlarının həcmi, komplektləşdirməyə ayrılan maliyyə vəsaiti, kitabxana işçilərinin sayı və s. kimi göstəricilər mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu zaman dəqiq kitabxana normativlərinin müəyyənləşdirilməsini də unutmamaq olmaz. Çünki normativlərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi ölkənin bütün rayonlarının əhalisinin maraqlarına müvafiq olaraq kitabxana resurslarının bərabər şəkildə paylanmasına böyük təsir göstərəcəkdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 oktyabr 2008-ci il tarixli, 3072 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən 2009-cu ilin sentyabr ayında “Kitabxanaların fəaliyyəti haqqında” statistik müayinənin nəticələri barədə statistik bülleten nəşr etdirmişdir. Həmin monitorinqin nəticələrinə görə Azərbaycan Respublikasında kitabxana resurslarının yerləşməsi vəziyyəti iqtisadi rayonlar və Bakı şəhəri üzrə aşağıdakı kimi olmuşdur.

1. Aran iqtisadi rayonu üzrə - 23.4%
2. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə - 14.9%
3. Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə - 11.7%
4. Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə - 9%
5. Bakı şəhəri üzrə - 8.4%
6. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə - 8.2%
7. Yuxarı-Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə - 7.1%
8. Naxçıvan iqtisadi rayonu üzrə - 5.8%
9. Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə - 4.9%
10. Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu üzrə - 4.5%
11. Abşeron iqtisadi rayonu üzrə - 2.1%

Göründüyü kimi, kitabxana resurslarının iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsündə iqtisadi rayonun ərazisi, əhalisinin sayı, məskunlaşmanın daşaq karkasları mühüm rol oynayır.

Monitorinqin nəticələrinə görə kitabxanaların 27.3 %-i şəhərlərdə, 72.7%-i kəndlərdə yerləşir. Ümumi kitabxana-informasiya resursunun

50.7 %-ni Təhsil Nazirliyinin, 46.6%-i Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin, 2.7%-ni isə digər müəssisələrin nəzdində olan kitabxanalar təşkil edir.

Məlum olduğu kimi, kitabxana-informasiya resurslarından səmərəli istifadənin təşkili bilavasitə onların kadr təminatı səviyyəsindən, o cümlədən ixtisaslı kadrların xüsusi çəkisindən. onların yaşı, peşə səviyyəsi, iş stajı və digər amillərdən asılıdır.

Monitorinqin nəticələri göstərir ki, respublikanın kitabxana müəssisələrində 12729 işçi çalışır. Bunlardan 8727-i mütəxəssis. 4002-i isə texniki işçilərdir. Bu işçilərin şəhər və kənd yerlərinə görə bölgüsü belədir:

- şəhər yerləri üzrə - 45.7%;
- kənd yerləri üzrə - 54.3%

O cümlədən yaşayış yerləri üzrə mütəxəssislərin yerləşməsi aşağıdakı kimidir:

- şəhər yerləri üzrə mütəxəssislər – 52.7%;
- kənd yerləri üzrə mütəxəssislər – 47.3%

Kitabxana işçilərinin təhsil səviyyəsinə görə ümumi mənzərəsi aşağıdakı kimi olmuşdur:

- 1 Ali ixtisas təhsillilər – 1579
- 2 Ali qeyri-ixtisas təhsillilər – 1318
- 3 Orta ixtisas təhsillilər – 1767
- 4 Orta qeyri-ixtisas təhsillilər – 1261
- 5 Ümumi orta təhsillilər – 2802

Hesablamalar göstərir ki, ali ixtisas təhsillilər kitabxana mütəxəssislərinin 18%-ni, orta ixtisas təhsillilər isə 20.3%-ni təşkil edir. Bütövlükdə ali və orta ixtisas təhsilli mütəxəssislər kitabxana işçilərinin 38.3 %-ni təşkil edir.

Ölkədə gedən təhsil islahatları, mədəniyyətin inkişafına dövlətin qayğısının daim artması, informasiya cəmiyyətinin tələbləri ölkə kitabxanalarında işləyən, ölkədə gedən təhsil islahatları, mədəniyyətin inkişafına dövlətin qayğısının daim artması, informasiya cəmiyyətinin tələbləri ölkə kitabxanalarında işləyən ali qeyri-ixtisas təhsilli işçilərin BDU-nun Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin nəzdində əlavə təhsil formasında (bunların xüsusi çəkisi 15%) təhsil almalarını müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həll edə bilər. Digər tərəfdən kitabxanası olan nazirlik və idarələr yüksək ixtisaslı kadrlara olan tələbatlarını məhz fakültəni bitirən bakalavr və magistrilər vasitəsilə ödəyə bilərlər.

Təhlillər göstərir ki, ali ixtisas təhsilli kitabxana mütəxəssislərinin 87%-i şəhər yaşayış yerlərinin, 13%-i isə kənd yerlərində yerləşən kitabxanalarda çalışırlar. Ümumi orta təhsillilər isə kənd yerlərində xüsusilə çoxluq təşkil edir (77.1%). Bu da kənd yerlərində əhaliyə kitabxana xidmətinin səviyyəsi haqqında düşünməyə əsas verir.

Kitabxanaların 111.0 milyon nüsxədən ibarət olan fondunun 80.5%-ni kitablar, 5.4%-ni qəzet və jurnallar, 14.1%-ni isə digər materiallar təşkil edir ki. onların da 72.8%-i şəhər, 27.2%-i isə kənd yerlərində fəaliyyət göstərən kitabxanaların payına düşür.

Kitabxana fondunun 34.6%-i ümumtəhsil məktəblərində, 32.0%-i Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin nəzdində olan kitabxanalarda, 21.4%-i elmi və elmi-texniki kitabxanalarda, 12.0%-i isə digər müəssisə və təşkilatların kitabxanalarındadır.

Kitabxanalarda olan fondun 65.5 faizi Azərbaycan, 31.1 faizi rus, 2 faizi ingilis dillərində, 1.4 faizi digər dillərdədir. Azərbaycan dilində olan ümumi fondun 71.98 faizi latın, 28.1 faizi isə kiril əlifbasındadır. 2009-cu ilin I yarısında kitabxanalara 4.8 milyon müraciət qeydə alınmış, 53.4 milyon kitab və digər informasiya mənbələrindən istifadə edilmişdir. Müraciətlərin 39.6 faizi 18 yaşınadək uşaqlar tərəfindən olmuşdur.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının regionlarında kitabxana-informasiya resurslarının yerləşməsi vəziyyəti və ondan səmərəli istifadənin perspektivlərinin ümumi mənzərəsi belədir.

ƏDƏBİYYAT

1. "Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında"/Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // *Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya*(Elmi, nəzəri, təcrübi jurnal).- 2009 № 1. S-6

2. *Azərbaycan kitabxanaları XXI əsrin informasiya məkanında. I və II cild* Bakı, "NURLAR" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2007, 820s.

3. *Azərbaycanın regionları.-B.,2009.-S 35-60.*

4. *Kitabxanaların fəaliyyəti haqqında statistik müayinənin nəticələri barədə statistik bülleten.-B.,2009.-86s.*

5. Əfəndiyev V.Ə., Nağıyev S.Q. *Əhali coğrafiyası.-Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 338 s.*

Rus dilində

6. Библиотечное дело: Терминологический словарь.- М.: Книга, 1986.

7. Всемирный Саммит по информационному обществу.- СПб., 2004. с.125

8. Карташов Н.С. Размещение библиотек: региональный аспект//Библиотека.-2004.-№3.-с.6-9.

9. Карташов Н.С. Размещение библиотек и библиотечных ресурсов//Библиотека.-2004.-№4.-с.61.

Н.И.ИСМАИЛОВ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗМЕЩЕНИЯ БИБЛИОТЕЧНО- ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ

РЕЗЮМЕ

В статье теоретически и практически анализируются вопросы регионального развития библиотечно-информационных ресурсов, особенности их размещения, состояние размещения этих ресурсов в регионах Азербайджанской Республики. А также, в статье изучаются актуальные вопросы региональной структуры библиотечно-информационных ресурсов, состояние использования этих ресурсов, обеспечения кадрами библиотечно-информационных органов.

N.I. İSMAİLOV

THE THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES OF REGIONAL LOCATION LIBRARY AND INFORMATION RESOURCES

SUMMARY

The article analyzes the theoretical and practical issues of regional development of library and information resources, especially their location, the state allocation of these resources in the regions of Azerbaijan Republic. Also, the article examines current issues of the regional structure of library and information resources, the state of use of these resources, and staffing of library and information agencies.